

УДК 378.091:001.891](477:100)"18/191"

Лариса Корж-Усенко

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
ORCID ID 0000-0001-9538-4147

Олена Сидоренко

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
ORCID ID 000-0002-6494-0451

Марина Чикалова

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
ORCID ID 0000-0002-2660-3710
DOI 10.24139/2312-5993/2021.08/013-022

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНІСТИЧНИХ СТУДІЙ У СВІТОВОМУ АКАДЕМІЧНОМУ ПРОСТОРИ (XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

Розвідка присвячена розкриттю особливостей становлення і розвитку україністичних студій у світовому академічному просторі. На підставі використання сучасних наукових методів, що застосовуються в історико-педагогічних дослідженнях (історіографічного аналізу, текстологічного аналізу, ретроспективного аналізу, діахронного аналізу, узагальнення) з'ясовано ступінь розробленості обраної проблеми, висвітлено витoki та чинники становлення україністичних студій в університетах, приватних вищих школах, наукових інституціях, виявлено персональний внесок видатних учених та громадських діячів, визначено характерні особливості розвитку україністики в окремих країнах світу, окреслено перспективи подальших досліджень обраної теми.

***Ключові слова:** україністичні студії, світовий академічний простір, університет, вища школа, зарубіжна україністика, освітній процес, викладання.*

Постановка проблеми. Виклики сучасного українського суспільства актуалізують питання генерування та розповсюдження об'єктивних знань про Україну у міжнародному співтоваристві. Це зумовлено передусім стратегічною необхідністю інтеграції нашої країни до європейського і світового простору як повноправного суб'єкта, захисту національних інтересів нашої держави, налагодження конструктивного міжетнічного діалогу та утвердження позитивного іміджу України на міжнародній арені. Проте на сьогодні не достатнім чином розробленими є питання зародження інтересу до України в академічному середовищі різних країн світу ще у XIX – на початку XX століття, коли українські землі були інкорпоровані до складу Російської та Австро-Угорської імперій.

Аналіз актуальних досліджень. Історіографічний аналіз дозволяє констатувати наявність широкого спектру досліджень з історії становлення та розвитку українознавства та україністики, темпоральне поле яких охоплює переважно XX століття. Суттєва активізація досліджень у цій галузі, оновлення науково-методологічної бази, переосмислення значення цієї галузі наукових знань в академічному та геополітичному просторі

спостерігається з часів здобуття незалежності України, про що свідчать праці П. Гай-Нижника, Я. Дашкевича, Я. Ісаєвича, П. Кононенка, М. Мушинки, О. Пахльовської, О. Прицака, Д. Яся та ін.). Необхідно констатувати, що про поступове витіснення терміну «українознавство» і заміну його на «україністику» у вітчизняній та зарубіжній академічній спільноті свідчать назви відповідних інституцій, факультетів, кафедр, відділень, асоціацій, науково-дослідних центрів, періодичних видань (зокрема з 1989 р. діє Міжнародна асоціація українців). До вивчення історичних аспектів генезису україністичних студій в окремих країнах світу та розкриття внеску визначних вчених зверталися у своїх розвідках Н. Бідер, І. Борщак, Головченко, О. Іваненко, А. Капеллер, С. Пахолків, П. Сандерс, В. Титаренко, О. Франко та ін.

Мета статті – виявити особливості становлення та розвитку україністичних студій у світовому академічному просторі у XIX – на початку XX століття.

Методи дослідження. На підставі історіографічного аналізу з'ясовано ступінь розробленості обраної проблеми. З використанням ретроспективного аналізу висвітлено витоки та чинники становлення україністичних студій у світовому вимірі. За допомогою діахронного аналізу окреслено характерні особливості становлення та розвитку україністичних студій в окремих країнах світу. З використанням методів синтезу та порівняння виявлено внесок чільних представників академічної науки у розвиток україністичних студій. На основі узагальнення представлено висновки та окреслено перспективи подальших досліджень, дотичних до обраної теми.

Виклад основного матеріалу. Інтерес до вивчення України в європейських наукових та культурних колах виявився наприкінці XVIII ст., що співпадало із започаткуванням досліджень української історії, етнографії, мови та літератури на українських землях, що на той час уходили до складу Російської та Австрійської імперій. Діахронний аналіз розвитку вищої освіти показує, що ще в першій половині XIX ст. у деяких країнах Європи постала низка освітніх осередків, які фокусували увагу на окремих аспектах української мови, історії та культури. Україністика на теренах Австрійської імперії почала розвиватися на відповідних кафедрах Львівського (1849) і Чернівецького (1875) університетів (Я. Головацький, М. Грушевський, О. Колесса, З. Кузеля, О. Огоновський, І. Свенціцький, К. Студинський, С. Смаль-Стоцький), де здобули освіту такі знані україністи як В. Гнатюк, О. Маковей, М. Возняк, С. Смаль-Стоцький, Ю. Кобилянський, В. Сімович та

інші. У товаристві імені Тараса Шевченка у Львові (1873), перетвореному на Наукове Товариство імені Шевченка, багатоаспектне вивчення України здійснювали М. Грушевський, І. Франко, В. Гнатюк та інші знані вчені.

Після заснування в 1849 р. кафедри слов'янської філології у Віденському університеті значний внесок у мовознавчу україністику здійснили професори Ф. Міклошич, В. Ягич, К. Ірачек, Г. Убернберг, під керівництвом яких у кінці XIX – на початку XX ст. було захищено десятки докторських дисертацій з українознавчої проблематики (І. Франко, К. Студинський, І. Свенціцький, О. Маковей, В. Щурат, І. Зілінський, Н. Шкірпан, Н. Суровцова, О. Степанів та ін.) (Каппелер, 2005).

Водночас активно розвивалися україністичні студії у Франції: починаючи з А. Міцкевича – першого професора славістики славетного Коледж де Франс у Парижі, який визнав Україну «Всеслов'янським пісенним Парнасом», учені-славісти цього закладу часто апелювали у своїх лекціях до зразків українського фольклору. Зростанню інтересу до України сприяло налагодження співпраці чільних представників вітчизняних і зарубіжних наукових кіл. Так, провідні вчені – основоположник французької славістики, професор «Коледж де Франц» Луї Леже та історик, професор Сорбонни Альфред Рамбо (згодом міністр освіти Франції), зацікавилися українською усною народною творчістю на III-му Археологічному з'їзді в Києві (1874 р.) (Іваненко, 2009).

Після підписання російський імператором Емського указу 1876 р., згорання українознавчих досліджень та закриття у Російській імперії відповідних наукових товариств поважні українські вчені (Ф. Вовк, М. Драгоманов, С. Русова, М. Грушевський) апелювали із наукових трибун різних країн Європи до академічної громадськості, вимагаючи скасування жорстких цензурних обмежень, заборони рідної мови і відчуження українців від рідної школи. Значного міжнародного резонансу набув виступ М. Драгоманова на Першому Міжнародному Конгресі літераторів під головуванням В. Гюго у Парижі (1878 р.), в якому вчений-емігрант розкрив негативні наслідки русифікаторської політики уряду Російської імперії. У відповідь авторитетні представники міжнародної академічної спільноти (О. Браунінг, Е. Ваврінський, Ф. Герц, Е. Гассе, Л. Леже, А. Леруа-Больє, М. Рапісарді, Н. Фредеріксен та інші) сходилися на думці, що здійснений російським урядом «атентат» (посягання на життя української мови та нації вцілому) є гальмом для інтелектуального і духовного розвитку українців, спонукаючи до рішучих дій в обстоюванні власних культурно-освітніх прав. Тому підтримка прагнення українського народу до духовної емансипації вва-

жалася для багатьох європейських учених справою честі та відповідальності перед сумлінням щодо захисту загальнолюдських цінностей.

Така громадянська позиція сприяла зростанню інтересу до української проблематики та активізації досліджень у цій галузі в європейських науково-освітніх осередках. Під впливом праці «Український народний орнамент» (1876 р.), написаною сестрою професора М. Драгоманова – Ольгою Косач (Олени Пчілки), професори Л. Леже і А. Рамбо прочитали в Паризькій Академії Мистецтв курси лекцій з української етнографії (Титаренко, 2009). Згодом саме Л. Леже виступив організатором конференцій у Франції, присвячених творчості Т. Шевченка, а Е. Дюран, А. Лероа-Больє, К. Кур'єр стали першими вченими, які присвятили свої розвідки вивченню життя і творчості великого українського поета та включили матеріал про «національного генія» України до навчальних курсів з історії літератури.

Дієвим засобом презентації самобутності українців на міжнародному рівні стала Всесвітня виставка в Парижі (1900), активну участь в організації якої взяв член Паризького Історичного та Антропологічного товариства, етнограф і антрополог Ф. Вовк, організувавши низку експозицій з історії та сучасного становища українського народу. Гран-прі цієї престижної виставки здобуло нове видання праці «Український народний орнамент» О. Косач (Олени Пчілки) (Титаренко, 2009). На міжнародних конгресах та конференціях, організованих у межах Паризької виставки, було оприлюднено результати наукових пошуків провідних українських вчених (Ф. Вовка, М. Грушевського, В. Охримовича, І. Франка). Згодом М. Грушевського і Ф. Вовка було запрошено прочитати відповідні курси лекцій у Вищій російській школі суспільних наук на базі університету Сорбонни, відкритої професором М. Ковалевським (Франко О., 2006). Зазначимо, що саме Ф. Вовк став ініціатором підписання студентами цього закладу петиції щодо підтримки ідеї створення українського університету у Львові. Загалом, багато представників академічного світу Європи у цей час визнали цілком правомірними прагнення українців до започаткування власної вищої школи, яка б продукувала і траслювала знання про Україну.

На межі XIX–XX століття україністична проблематика привертала інтерес представників «Парижської школи вищих знань», до обговорення якої долучилися провідні французькі вчені: П. Бойє, П. Ланглуа, Л. Леже, А. Леруа-Больє, А. Мазон, А. Мартель, Ш. Сеньобос, М. Шерер та інші. Свідченням актуалізації знань про Україну в академічному просторі Європи стало здійснення відповідних ґрунтовних наукових досліджень. Унаслідок

постійного привернення уваги до української справи професором А. Леруа-Больє багато учнів ученого обрало становище українського народу предметом поглиблених спеціальних студій. Під враженням від виступу кобзарів на Харківському Археологічному з'їзді (1902 р.) французький етнограф Дарія Марі захистила в Сорбонні дисертацію, присвячену українським думам та пісням.

На початку ХХ століття центром досліджень української народної поезії літератури став Інститут слов'язнавства Паризького університету. У 1904-1906 роках авторитетний славіст, професор Л. Леже викладав у Коледж де Франс українську мову і літературу та спецкурс, присвячений творчості Т. Шевченка (Іваненко, 2009), підготував порівняльну граматику української мови. У ці роки професор А. Леруа-Больє прочитав в Інституті суспільних наук у Парижі курс «Становище українського народу», а професор Й. Люндель розпочав в Упсальському університеті Швейцарії викладання української літератури та відкрив семінар з історії української народної пісні (Кушнір, 1906, с. 39). Знаний професор Сорбонни Р. Лабрі активно долучився до вивчення і популяризації творчості Т. Шевченка, а у 1917 р. відвідав Київ і могилу Кобзаря з метою вшанування пам'яті геніального поета.

Необхідно підкреслити, що успіх зарубіжних вчених у викладанні української мови, літератури, культури, етнографії у провідних освітніх осередках Європи був важливим прецедентом, що спонукав українську молодь до боротьби за відкриття відповідних кафедр на батьківщині, адже у вищій школі Російської імперії такі знання були під заборонаю. Зусиллями професора історії Сорбонни, фундатора критичного позитивізму Ш. Сеньобоса у 1913 році вийшов спеціальний випуск «Анналів національностей», присвячений Україні.

Важливим осередком україністичних студій був Краківський Ягеллонський університет, про що свідчить науково-педагогічна діяльність «батька краківської славістики» Л. Малиновського – розробника курсу порівняльної граматики української та російської мов (1886 р.), відомих філософів М. Здоховського і Ю. Третьяка – засновника курсу з української мови, керівника секції української мови та літератури (1894 р.) (Чуба, 2014, с. 105), літературознавців О. Колесси, професора кафедри руської (української) словесності (1895-1899 рр.) і К. Студинського, який у 1897 році розпочав читати курс української літератури. У 1899 році посаду лектора української мови в Ягеллонському університеті обійняв талановитий учений і письменник Б. Лепкий (Juiny,

1993), прихильник україно-польської співпраці, організатор просвітницької діяльності української студентської громади у Кракові.

Порівняльний аналіз засвідчує конструктивне ставлення польських вчених Кракова до розроблення української проблематики і налагодження співпраці з колегами-українцями, на відміну від загалу викладачів-поляків Львівського університету, які часто сприймали розвиток української освіти та науки як загрозу польським національним інтересам у Східній Галичині.

Знавцем українського фольклору й популяризатором творчості Т. Шевченка у Великобританії був професор кафедри слов'янських мов Оксфордського університету Вільям Річард Морфіл, який визнавав самостійність української мови та називав Великого Кобзаря універсальним генієм людства, співцем національної, соціальної та особистої свободи. У 1912 році було створено Відділ шанувальників української історії та культури в Лондоні, лекції в якому дозволяли залучати широке коло слухачів, що супроводжувалося обговоренням різних аспектів життєдіяльності України та її перспектив у європейському суспільстві. З метою налагодження співпраці між двома народами в 1913 році засновано Українсько-британський комітет у Лондоні, спрямований на популяризацію у Великобританії та Україні досягнень української та англійської культур, організації циклів лекцій для інформування європейської громадськості про становище українців, сприяння відновленню незалежності Української держави (Saunders, 1988). Активними членами комітету були знаний англійський публіцист Дж. Раффалович, музичний критик Ф. Барлетт, українські громадські діячі В. Степанківський, М. Меленевський.

Українська громада за участі професора Чернівецького університету С. Смаль-Стоцького в 1913 році ініціювала організацію в Мюнхенському університеті практичного «Курсу вивчення української мови» і «Курсу вивчення творчості Т. Г. Шевченка», що започаткувало розвиток україністичних студій у вищій школі Німеччині, провідним осередком яких традиційно була (і залишається) Баварія.

Діахронний аналіз становлення україністичних студій в європейському академічному просторі зазначеного періоду дозволяє констатувати суттєву зміну наукових пріоритетів та інтепритацій: якщо в XIX столітті Україна виступала об'єктом філологічних студій, передусім як оригінальна «фольклорна перлина» у короні Російської та Австрійської імперій, згодом - як жертва агресивних сусідніх держав (на межі XIX-XX століть), то з 10-х років XX століття репрезентанти європейського академічного світу почали розглядати її як самобутню духовно-культурну спільноту та суб'єкт

міжнародної політики, вагомий чинник у процесі творення нового європейського простору, заснованого на демократичних цінностях. Так, професор Оксфордського і Лондонського університетів А. Тойнбі у книзі «Нова Європа» пов'язував з Україною розвиток слов'янської цивілізації (Тоунбее, 1916, с. 78) та дорікав європейським інтелектуалам, які через невігластво «не помітили 30-мільйонний народ» (Тоунбее, 1916, с. 76), позбавлений рідної мови, віри і навіть права на власне ім'я.

Фундатор школи слов'янських і східноєвропейських досліджень Лондонського університету професор Р. Сетон-Вотсон у заснованому разом із чеським ученим Т. Масариком журналі «Нова Європа» (1916 р.) доводив неминучість створення на руїнах останніх імперій національних держав (України, Чехії, Литви, Польщі) як запоруки стабільності в Європі (Головченко, 2009). Ревним адвокатом України вважали авторитетного норвезького вченого, лауреата Нобелівської премії Б. Б'єрнсона – активного борця за права пригночених націй. Президент Нобелівського Комітету І. Лефлянд присвятив розвідку «Українці і їхня національна боротьба» історії та сьогоденню українського народу.

Варто підкреслити чільний внесок шведських вчених у розвиток україністики та її впровадження в університетський контекст. Палким прибічником українського національного відродження став А. Єнсен – історик, слов'янознавець, доктор, референт слов'янських літератур Нобелівського інституту при Шведській академії, дійсний член Наукового товариства імені Т. Шевченка, автор монографій про Т. Шевченка та І. Мазепу. Прихильником державної незалежності України виступав соціолог і політекономіст, професор Геттербергського університету, член парламенту Швеції Г. Стеффен, автор брошури «Росія, Польща й Україна», який вважав агресивну Росію «головним ворогом європейської цивілізації», що прикривається ідеєю панславізму (Steffen, 1915, с. 29).

Опрацювання періодичних видань засвідчує традиційну активність української діаспори Канади у підтримці культурно-освітніх прагнень земляків. Тому саме в цій країні було завдяки зусиллям українського політичного емігранта, педагога П. Крата у 1918 р. було відкрито перший український заклад вищої освіти поза межами історичної батьківщини – Український народний університет імені М. Павлика.

Значних зусиль до розгортання українознавчих студій у Болгарії та Європі в цілому в кінці XIX – на початку XX століття доклали професори Софійського університету М. Драгоманов та його учень І. Шишманов, який згодом став першим болгарським послом в Українській державі та Українсь-

кій Народній республіці (1918-1919 р.). М. Драгоманову вдалося підняти свої українознавчі студії до європейського рівня за відповідністю сучасній науковій методології, глибиною аргументації і теоретичних узагальнень.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, в результаті проведеного дослідження виявлено зміни пріоритетів у процесі становлення та розвитку україністичних студій у світовому освітньому просторі: якщо в ХІХ ст. інтерес до України, як об'єкту наукових досліджень, виявляли передусім філологи, історики, мистецтвознавці, то на початку ХХ ст. до розроблення україністичної проблематики долучилися соціологи, економісти, філософи, культурні, громадські та політичні діячі (передусім у контексті формування нової Європи). Досягнення у галузі україністики у ХІХ – на поч. ХХ ст. завдячують зусиллям визнаних вчених (професорів Б. Б'єрнсона, М. Драгоманова, А. Єнсена, М. Здоховського, Р. Лабрі, Л. Леже, Й. Люнделя, В. Морфіла, Ш. Сеньобоса, Г. Стеффена, І. Шишманова, Л. Малиновського, Ю. Третяка, А. Рамбо та ін.), які намагалися впроваджувати результати своїх наукових пошуків в освітній процес університетів і приватних вищих шкіл Австрії, Болгарії, Великобританії, Норвегії, Польщі, Франції, Швеції, інших країн світу.

Перспективи подальшого розроблення обраної проблеми полягають у вивченні тенденцій та особливостей розвитку україністичних студій у світовому вимірі в умовах ХХІ століття.

ЛІТЕРАТУРА

- Головченко, В. (2009). «Українська тема» в політиці Антанти 1914–1916 рр. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини, 37, 8-12. (Holovchenko, V. (2009). "Ukrainian theme" in the policy of the Entente 1914-1916. Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. International Relations, 37, 8-12.)
- Іваненко, О. А. (2009). *Українсько-французькі зв'язки: наука, освіта, мистецтво (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.)*. Київ: Інститут історії України НАН України. (Ivanenko, O. A. (2009). *Ukrainian-French relations: science, education, art (end of the 18th - beginning of the 20th century)*. Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine)
- Каппелер, А. (2005). Дисертанти з України на семінарі зі східноєвропейської історії у Віденському університеті 1907–1945 рр. Австрія і Україна у контексті європейської інтеграції співробітництва: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Відень, Київ, 122–134. (Kappeler, A. (2005). Dissertations from Ukraine at the seminar on Eastern European history at the University of Vienna in 1907–1945. Austria and Ukraine in the context of European integration of cooperation: materials of the International scientific-practical conference. Vienna, Kyiv, 122–134.)
- Кушнір, В. (1906). *Українське питання в польській призмі перед Європою. Нова громада*. Літературно-науковий місячник, 10, 21-42. (Kushnir, V. (1906). *The Ukrainian question in the Polish prism before Europe. New community*. Literary and Scientific Monthly, 10, 21-42.)

- Титаренко, В. П. (2009). *Науковець-етнограф кінця XIX – початку XX століття Олена Пчілка*. Витоки педагогічної майстерності. Серія: Педагогічні науки, 6, 110-113. (Tytarenko, V. P. (2009). *Olena Pchilka, an ethnographer of the late XIXth and early XXth centuries*. The origins of pedagogical skills. Series: Pedagogical Sciences, 6, 110-113.)
- Франко, О. (2006). *Наукова діяльність Федора Вовка*. Український історичний журнал, 3, 42-56. (Franko, O. (2006). *Scientific activity of Fedor Vovk*. Ukrainian Historical Journal, 3, 42-56.)
- Juiny, R. (1993). Profesor Bohdan Jepki w kręgu problematyki historii literatury ukraińskiej. In R. Juiny, W. Mokry (red.) *Krakowskie Zeszyty Ukrainowzawcze*, I-II, 1992-1993, 255-161.
- Saunders, D. (1988). Britain and the Ukrainian Question (1912-1920). *English Historical Review*, 406.
- Steffen, G. (1915). *Krieg und Kultur*. Jena: Eugen Diederichs.
- Toynbee, A. (1916). *The New Europe: Some Essays in Reconstruction*. New York: J. M. Dent & sons limited, E. P. Dutton & co in London and Toronto.

РЕЗЮМЕ

Корж-Усенко Лариса, Сидоренко Елена, Чикалова Марина. Становление и развитие украинистических студий в мировом академическом пространстве (XIX – начало XX в.).

Исследование посвящено раскрытию особенностей становления и развития украинистических студий в мировом академическом пространстве. На основании использования современных научных методов, применяемых в историко-педагогических исследованиях (историографического анализа, текстологического анализа, ретроспективного анализа, диахронного анализа, обобщения), выяснена степень разработанности выбранной проблемы, освещены истоки и факторы становления украинистических студий в университетах, частных высших школах, научных институтах, выявлен персональный вклад выдающихся ученых и общественных деятелей, определены характерные особенности развития украинистики в отдельных странах мира, очерчены перспективы дальнейших исследований избранной темы.

Ключевые слова: украинистические студии, мировое академическое пространство, университет, высшая школа, зарубежная украинистика, образовательный процесс, преподавание.

SUMMARY

Korzh-Usenko Larisa, Sydorenko Olena, Chykalova Marina. Formation and development of Ukrainian studies in the world academic space (XIX - early XX century).

The investigation is devoted to revealing the peculiarities of the formation and development of Ukrainian studies in the world academic space. Based on the use of modern scientific methods used in historical and pedagogical research (historiographical analysis, retrospective analysis, diachronic analysis, generalization), the degree of elaboration of the chosen problem is clarified, the origins and factors of Ukrainian studies in universities, private universities and research institutions are highlighted, the personal contribution of outstanding scientists and public figures is revealed, the characteristic features of the development of Ukrainian studies in separate countries of the world are determined, the prospects of further researches of the chosen topic are outlined.

As a result of the study revealed a significant change in scientific priorities in the process of formation and development of Ukrainian studies in the world educational space: if in the nineteenth century. interest in Ukraine was shown primarily by philologists, historians,

art critics, then in the early twentieth century. Sociologists, economists, philosophers, cultural, public and political figures joined in the development of Ukrainian issues. Achievements in the field of Ukrainian studies in the XIX – early XX century thanks to the efforts of leading scientists of the world, professors of universities and private universities (L. Leger, J. Lundel, A. Rambo, A. Toynbee, T. Masaryk, L. Beaulieu, W. Morphile, R. Seton-Watson, A. Jensen, G. Steffen, S. Senyobos, M. Drahomanov, I. Shishmanov, L. Malinovsky, M. Zdekhovsky, Y. Tretyak, etc.) from Austria, Bulgaria, Great Britain, Norway, Poland, France, Sweden, and other countries. Nobel laureate, Professor B. Bjornson, who had a reputation as a lawyer for oppressed nations, made significant efforts to protect the rights of Ukrainians to establish their own national university. The leader in the defense of doctoral dissertations in Ukrainian studies during this period was the University of Vienna, represented by well-known Slavic scholars F. Mikloshich, V. Yahych, K. Irachek, in whose scientific schools a whole galaxy of talented Ukrainian scientists was formed.

Key words: *Ukrainian studies, world academic space, university, higher school, foreign Ukrainian studies, educational process, teaching.*